

PAIKANNIMEN OLEMUKSESTA

—
TERHI AINIALA

VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
16. TOUKOKUUTA 1997

Onomastiikan eli nimistöntutkimuksen kohteena ovat nimet. Mikä sitten on *nimi* eli täsmällisemmin sanottuna *erisnimi* eli *propri*? Tähän kielitieteilijöiden ja filosofien vuosisatoja ja jopa -tuhansia pohtimaan kysymykseen on annettu lukuisia erilaisia vastauksia, hyviä ja huonompia. Useimmiten on lähdetty liikkeelle aivan oikeasta päästä, kun on mietitty sitä, mikä nimen tehtävä eli funktio on. Sen jälkeen onkin voitu joutua hankaluuksiin. Yhtenä vaaratelijänä on ollut niputtaa ensin kaikki propriit yhteen ja sitten ruveta miettimään niiden yhteisiä ominaisuuksia. Vaikka kaikilla propreilla tällaisia toki on, eroavat erilaiset nimet toisistaan niin selvästi, että on parempi tarkastella niitä erikseen. Karkeasti määriteltynä propreja on kahdenlaisia: paikannimiä eli *toponyymejä* ja henkilönnimiä eli *antroponyymejä*. Paikannimiä, esimerkiksi *Päijänteitä*, *Haukijärviä* ja jopa *Kotopeltoja*, on kielessä, sen leksikossa, yhtä paljon kuin on tämän nimisiä paikkoja. Jokaikinen *Haukijärvi*-nimi on siis oma erillinen nimensä. Henkilönnimet eivät puolestaan ole samalla tavoin yksiviitteisiä

kuin paikannimet. Leksikkoomme kuuluu nimittäin vain yksi *Sinikka*-nimi ja yksi *Heikki*-nimi, vaikka *Sinikka*- ja *Heikki*-nimiä on tuhansia. Koska näin on, on propriin olemusta tarkasteltaessa järkevintä lähteä erikseen liikkeelle toisaalta paikannimestä, toisaalta henkilönnimestä. Oman tutkimukseni aiheena ovat paikannimet, ja sen tähden määriteltävänänikin on tässä paikannimi.

Mitkä ovat kiistatta niitä ominaisuuksia, jotka paikannimellä ovat? Paikannimet, samoin kuin kaikki muutkin propriit, ovat monoreferentiaalisia eli yksiviitteisiä. Paikannimen tehtävä on yksilöidä kohteensa erottamalla se kaikista muista samanlajisista. Propriin tehtävä on siis selkeästi eri kuin appellatiivin, joka on luokitteleva — ei yksilöivä — ilmaus. Yksilöidäkseen paikannimi ei tarvitse semanttista sisältöä, kuvailevaa merkitystä. Kun käytämme nimeä, meidän ei tarvitse tietää mitä se »merkitsee», meidän ei toisin sanoen ole tarpeen tietää, mikä nimen appellatiivinen, leksikaalinen merkitys on. Monista nimistä emme sitä tiedäkään; emme esimerkiksi tiedä, mikä nimien *Päijänne*, *Saimaa* tai *Imatra* appellatiivinen merkitys on. Vaikka nimeen sisältyisi sinänsä tavallisia suomen kielen sanoja, emme välttämättä ollenkaan

tule ajatelleeksi sitä, mitä ne juuri tässä nimessä merkitsevät. Tällaisia ovat esimerkiksi monet pitäjien nimet (*Kauhajoki, Kesälahti, Suonenjoki*).

Paikannimen ei siis tarvitse »merkitä» yhtään mitään. Sen on vain tarkoitettava, yksilöitävä. Jokainen tietää kuitenkin jo arkikokemuksestaan, että monet paikannimet »merkitsevät», niillä on — kielitieteilijän sanoin — *appellatiivinen* eli *leksikaalinen* eli *etymologinen merkitys*. Parempi ja tarkempi termi kuin mikään edellä mainituista on *yksilöivä merkitys* (vrt. Kiviniemi, Eero 1991: *Analogisk namngivning och den toponomastiska teorin*. — NORNA-rapporter 45). Koska nimi on jo alusta pitäen muodostettu yksilöiväksi, on sille valittu sellainen appellatiivinen merkityssisältö, joka erottaa nimen muiden samanlajisten paikkojen nimistä. Se järvi, jonka nimi on *Ahvenjärvi*, erottuu nimellään kaikista muista saman seudun järvistä. Saman yhteisön lähimaisemassa ei oikeastaan voi olla muita samannimisiä järviä. Kun järven nimi sitten on *Ahvenjärvi*, on selvää (sikäli kuin nimi pohjautuu appellatiiviin), että järvesä on ahvenia — tai on ainakin ollut, silloin kun nimi on järvelle annettu. Paikannimestä ei kuitenkaan voi päätellä, mikä paikan luonteenomaisin piirre on. Ahvenjärvessä voi olla enemmän haukia kuin ahvenia, mutta järvi nimettiin aikoinaan *Ahvenjärveksi* eikä *Haukijärveksi* siksi, että lähistöllä oli jo *Haukijärvi*-niminen järvi. Samasta syystä ei tietenkään voida olettaa, että *Ahvenjärvi* olisi seudun ahvenaisin järvi. *Ahvenjärvi* on kuitenkin »ahvenjärvi» eli ahvenainen järvi. Ilman selvää motivaatiota kansanomaista paikannimeä ei koskaan anneta.

Koska paikannimet ovat yksilöiviä ilmauksia ja paikannimen on ainoastaan yksilöitävä kohteensa, nimi ei — sitä käytettäessä — tarvitse kuvaavuutta, semanttista sisältöä. Mikä kuvaavuuden asema nimien

käytössä sitten on? Onko kuvaavuus paikannimen funktion kannalta täysin epäolennaista ja merkityksetöntä? Vai voisiko se olla peräti haitaksi nimeä käytettäessä? Vai olisiko siitä päinvastoin jotakin hyötyä? Nämä ovat kysymyksiä, joista ei ole saavutettu yksimielisyyttä. Useimmat tutkijat ovat olleet sitä mieltä, että vaikka paikannimellä alun perin on ollut appellatiivinen, leksikaalinen merkitys, on se myöhemmin nimeä käytettäessä epäolennainen, irrelevantti. On siis sanottu, että vaikka paikannimi on aluksi ollut kuvaava, on tämä kuvaavuus myöhemmin epäolennaista. Osa tutkijoista on asettunut jyrkemmälle kannalle, ja jopa halunnut kieltää paikannimiltä tällaisen appellatiivisen, yksilöivän merkityksen olemassaolon. Paikannimet eivät siis edes saisi olla kuvaavia. On voitu ajatella, että »puhtaimpia», selvimpiä propreja olisivat ne, jotka ovat täysin arbitraarisia ja läpinäkymättömiä, joilta siis toisin sanoen yksilöivä, appellatiivinen merkitys (nykypuhujan silmin) tyystin puuttuu. Tällöin ne nimet, joissa appellatiivinen merkitys on jollakin tavoin näkyvissä, olisivat »vähemmän puhtaita», vähemmän propreja.

Tällaista »puhdas – epäpuhdas paikannimi» -ajattelua ei kuitenkaan voi hyväksyä. Puhujan tietoisuus nimen alkuperästä ja nimen yksilöivästä, appellatiivisesta merkityksestä ei vähennä nimen »puhtautta» tai tee siitä vähemmän nimeä. Nimi on nimi, olkoon sillä läpinäkyvä, appellatiivinen merkitys tai ei. Jos vasikkahaan nimi on *Vasikkahaka*, on tämä nimi aivan yhtä oikea nimi kuin vaikkapa viereisen haan hämärtynyt nimi *Närviäinen*. Ne ovat molemmat yhtä »propreja». *Vasikkahaka* on kuitenkin sillä tavalla erilainen nimi kuin esimerkiksi *Närviäinen*, että *Vasikkahalla* on myös yksilöivä, appellatiivinen merkitys. Se on ainakin joillekin käyttäjilleen kuvaava. Nimien yksilöivyyys ei siis välttämättä sulje nimen varsinaista sisältöä, appellatiivista

merkitystä pois. On kuitenkin muistettava, että osa paikannimistä on »vain» merkityksettä etukäteen. Ne toimivat erinomaisesti ilman kuvaavuutta. Yleinen tendenssi on, että mitä vakiintuneempi ja kenties samalla virallinenkin nimi on, sitä helpommin nimen appellatiivinen, kuvaava sisältö jää taka-alalle. Appellatiivinen ja kuvaava sisältö nimellä voi olla vain silloin, kun se on leksikaalisesti läpinäkyvä. Läpinäkyvät nimet puolestaan ovat niitä nimiä, joilla on appellatiivinen homonyymi, tai niitä, jotka ovat meille ad hoc -ilmauksina tuttuja. Koska paikannimiä on kovasti erilaisia, voitaisiinkin puhua eräänlaisesta nimien jatkumosta. Jatkumon toisessa päässä ovat ne nimet, joiden appellatiivinen, leksikaalinen merkitys on hämärä ja ei-ymmärrettävä, ja toisessa päässä ne nimet, joiden appellatiivinen, leksikaalinen merkitys on läpinäkyvä.

Jatkumon ns. läpinäkyvässä päässä oleville nimille kuvaava sisältö voi nimen käytön kannalta olla tärkeä. Kuvaavuuden tärkeydestä ja yksilöivän, appellatiivisen merkityksen olemassaolosta todistaa useampikin seikka. Samasta nimestä voidaan käyttää rinnakkaisia, sisällöltään synonyymisiä muotoja (esim. *Veitsioja – Puukko-oja, Housulampi – Kaatiolampi, Isosuo – Suurisuo*). Ristiinan Närhilässä on *Lekkerinmäki*-nimistä tilaa kutsuttu leikillään myös *Kanisterinmäeksi*; appellatiivi *lekkeri* kun merkitsee 'leiliä, juoma-astiaa' eli suunnilleen samaa kuin *kanisteri*. Nimeen sisältyvä sana voidaan myös vaihtaa murteellisesta yleiskielisemmäksi, esimerkiksi *Lääväpellosta Navettapelloksi*, kun nimi halutaan säilyttää sisällöltään ymmärrettävänä. Myös nimen vaihtuminen voi olla osoitus kuvaavan sisällön tärkeydestä, nimen appellatiivisen merkityksen voimasta. *Hevoshaanpelto* voidaan vaihtaa *Peräpelloksi*, koska *Hevoshaanpelto* ei hyvin sovi pellon nimeksi, kun mitään hevoshakaa ei paikalla

la enää ole. *Riihipelto* puolestaan vaihtuu *Puimalanpelloksi*, koska riihtä ei paikalla enää ole, mutta puimala on. Kaikki tämä kertoo siitä, että vaikka nimi on ennen kaikkea yksilöijä, se ei ole välttämättä pelkäämään sitä. Nimi voi olla kuvaava — mutta ei tietenkään kuvaaja.

Paikannimi on monesti määritelty vakiomuotoiseksi. Vakiomuotoisena ilmauksena nimeä ei kuitenkaan voi pitää, sillä vakiomuotoisia, aina täsmälleen samassa asussa ja muodossa esiintyviä ilmauksia eivät läheskään kaikki paikannimet ole. Samasta nimestä käytetään nimittäin varsin usein erilaisia, rinnakkaisia muotoja. Samasta nimestä voi olla käytössä yksiosainen, lyhyempi variantti (*Koukku*) ja kaksiosainen, pitempi variantti (*Koukunkorpi*). Tämän lisäksi mahdollisia ovat esimerkiksi suffiksillinen muoto (*Koukkula*), eri perusosaiset muodot (*Koukunkorpi – Koukunsuo*), määriteosaltaan eri sijassa esiintyvät muodot (*Koukkukorpi – Koukunkorpi*) ja yksiköllinen ja monikollinen muoto. Lisäksi samasta nimestä voidaan käyttää nimi-muotoja, joiden määriteosaan sisältyy eri, mutta merkitykseltään sama tai ainakin lähes sama sana. *Peräpellon* rinnalla voidaan puhua *Takapellosta*, *Vähäjärven* rinnalla *Pikkujärvestä*. Tällaista vaihtelevuutta ja variointia on hankala tutkia, koska se vaatisi täydelliset tiedot jonkin alueen nimistöä. Normaalisissa nimistökeruussa tällaisia tietoja on vaikea ja likipitäen mahdoton saada talteen. Nimienkerääjän tulisi oskella keruualueellaan pitkä aika, jopa vuosia, kuunnella ja kenties nauhoittaakin useiden asukkaiden puhetta. Tällä tavoin saaliina olisi aineisto, joka sisältäisi erilaisten tilanteiden ja eri puhujien puhetta paikoista ja tällöin myös samoista nimistä käytettäviä erilaisia nimimuotoja.

Osviittaa vaihtelevuudesta saa kuitenkin jo tarkastelemalla hyviä ja kattavia olemassa olevia nimikokoelmia ja näiden rin-

nalla erilaisia asiakirja-aineistoja. Niissä sama nimi saattaa esiintyä yllättävän monessa eri muodossa. Yleensä ei ole kyse siitä, että nimi olisi aikojen saatossa muodoltaan muuttunut vaan nimenomaan siitä, että nimestä on käytetty erilaisia muotoja. Vaihtelu ja variaatio ovat koko kielen yleisiä ja luonnollisia ominaisuuksia. Eri ihmiset voivat käyttää samoista nimistä erilaisia muotoja. Nimistön vaihtelun ja varioinnin runsaus johtuu paljolti myös siitä, että erilaisissa tilanteissa nimien on täytettävä erilaisia tarpeita. Pienessä käyttäjäpiirissä ja tuttujen kesken puhuttaessa riittää, että nimestä mainitaan vain yksiosainen muoto. Laajemmassa yhteisössä saattaa puolestaan olla syytä liittää nimeen selventävä perusosa. *Ränskälästä* tulee tällöin *Ränskälänsuo*, ja *Navetantauspelto* on puolestaan parempi muoto kuin lyhyempi *Navetantaus*. Pitemmät, perusosan sisältävät muodot takaavat, että kaikki kuulijat ymmärtävät, mistä paikasta on puhe. Toisaalta taas

kovin laajalti tunnetut ja taajakäyttöiset huomattavien paikkojen nimet eivät vaadi lisäksi selventäviä perusosia, koska kaikki jo muutenkin tietävät, mitä ja minkälaisia paikkoja nimet tarkoittavat. *Saimaa* on enimmäkseen *Saimaa*, ja vain harvoin *Saimaanjärvi*. Nimen variointi ja eri muotojen rinnakkaisuus osoittavat, että nimen ei voi ajatella olevan vakiomuotoinen ilmaus. On tietenkin totta, että lukuisista nimistä tunnetaan ja käytetään vain yhtä ainutta nimi-muotoa, mutta yhtä totta on myös se, että monista nimistä on olemassa kaksi tai useampia rinnakkaisia muotoja. Rinnakkaisuus voi olla yhtä vanhaa kuin nimi itse, eikä siis kannata ajatella, että alun perin nimellä olisi ollut vain yksi, vakiintunut muoto. Nimen vaihtelevuus ja variointi kertoo siitä, että monesti tärkeämpää kuin nimen muoto on nimen sisältö, sen kuvaava, appellatiivinen merkitys. Nimi on siis paitsi yksilöijä, myös toisinaan ja tarvittaessa kuvaava. ■

TERHI AINIALA *Muuttuva paikannimistö*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 667. SKS, Helsinki 1997.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Sörnäisten rantatie 25, 00500 Helsinki
Sähköposti: *Terhi.Ainiala@Domlang.Fi*